

KORTE MEDEDELING

Hieracium monstrosum Hyl. als ingeburgerde graszaadneofyt in enkele Gelderse landgoed- en kasteelparken

R. Haveman¹, I. de Ronde¹**Key words**

Gelderland
Achterhoek
apomicts
castle park
cultural heritage
English landscape garden
Hieracium monstrosum
Hieracium sect. *Hieracium*
wood lawn neophytes

Abstract – In 1926, Zahn described *Hieracium murorum* subsp. *henrardii* in van Soest's (1926) revision of the genus in the Netherlands on the basis of one single collection made by J. Th. Henrard near Ampsen (Province of Gelderland) in the autumn of 1908. Since the plants seem to be very a-typically developed, like often in late flowering specimens of *Hieracium* sect. *Hieracium*, it appeared very unlikely that the identity of the plants would ever be revealed. Several attempts to search for plants of this section in the direct vicinity of Ampsen were unsuccessful and it was believed that Henrard's hawkweed had disappeared. However, between 2007 and 2012 we collected several plants in a somewhat wider region around Ampsen (i.e. Castle Hackfort in 2007 and the estate Kieftskamp near Linde in 2012) which, after a thorough study of the material, have been identified with certainty to belong to the same taxon. Two specimens in Van Soest's herbarium in L that were collected near Castle De Wildenborg and the estate Kieftskamp in 1937 proved to belong to this taxon as well. All plants have the typical long petioles found in *Hieracium murorum* subsp. *henrardii* and have similar (rather peculiar) teeth at the leaf margins. After an additional and thorough search in L, we located two more herbarium specimens that belong to this taxon. They were collected by D. Douwes near Huize Zelle (Province of Gelderland) in 1981 and Linde in 1982. It should be noted that P. Heukels identified Douwes' plant from Huize Zelle already in 1981 as *H. murorum* subsp. *henrardii*.

Several unidentified specimens of *Hieracium* sect. *Hieracium* were sent on loan to Torbjörn Tyler (Lund, Sweden), amongst which one plant collected in the park of Palace Het Loo near Apeldoorn. Tyler identified this plant as *Hieracium monstrosum*, a species described by Hylander based on material from the park of the Målsåker estate near Ytterselö in 1943 and only known from the type locality and the park of Castle Tynnelsö near Överselö, both in the Province of Södermanland, Sweden. After examination, we can only conclude that the specimen from Het Loo belongs to the same taxon as those from Ampsen, the Kieftskamp, De Wildenborgh, Huize Zelle, and Linde. Consequently, *H. monstrosum* and *H. murorum* subsp. *henrardii* are conspecific. Just like in Sweden, *H. monstrosum* in Gelderland is found in castle and estate parks and it probably was introduced between 1750 and 1935 as a contamination of grass seeds ('wood lawn neophyte'). An extensive description and photos of *H. monstrosum* are given to facilitate its future recognition.

Samenvatting – In 1926 beschreef Zahn *Hieracium murorum* subsp. *henrardii* in van Soests revisie van het genus aan de hand van materiaal dat door Henrard in de herfst van 1908 was verzameld bij Ampsen. Recent onderzoek aan *Hieracium* sect. *Hieracium* in Gelderland heeft duidelijk gemaakt dat dit taxon conspecific is met *Hieracium monstrosum* Hyl., een soort die tot nu toe slechts bekend was van twee kasteelparken in Zuid-Zweden. In Nederland is deze soort, behalve bij Ampsen, ook aangetroffen bij kasteel Hackfort, op landgoed de Kieftskamp bij Linde, bij kasteel de Wildenborgh, Huize Zelle en in het kasteelpark van het Loo bij Apeldoorn. Waarschijnlijk is *H. monstrosum* hier, evenals in Zweden, ingevoerd met graszaad bij de aanleg van de kasteelparken, maar de herkomst van het graszaad is (nog steeds) onduidelijk. Recent is de soort nog gevonden op het Loo, bij kasteel Hackfort en bij Linde; van de overige genoemde vindplaatsen lijkt de soort verdwenen.

Publicatiedatum – 24 oktober 2023

¹ De Ronde & Haveman – Onderzoeks- en adviesbureau voor Geobotanie en Landschap, Kerkstraat 19, 6671 AP Zetten, the Netherlands;
e-mail: rene.haveman@derondehaveman.nl;
iris.deronde@derondehaveman.nl

e-mail for correspondence: rene.haveman@derondehaveman.nl

INLEIDING

In september 1908, ver buiten het optimale seizoen voor stengelblad-arme havikskruiden (*Hieracium* L. sect. *Hieracium* en sect. *Vulgata* (Griseb.) Willk. & Lange), verzamelde J.Th. Henrard bij Lochem ten zuiden van Ampsen in de Achterhoek drie exemplaren van een Havikskruid “op drogen grasgrond”, die hij blijkens het etiket determineerde als *Hieracium vulgatum* Fr. (Dicht havikskruid) (L.3450858; Fig. 1). Deze determinatie van de planten, die door de aanwezigheid van een rozet en het gering aantal stengelbladen overduidelijk tot *Hieracium* L. sect. *Hieracium* (= *H. murorum* L. sensu van der Meijden 2005) behoren, wekt wellicht enige bevreemding, aangezien Henrard als een zorgvuldig waarnemer en groot soortenkenner bekend staat (Vervoort 2009). Tot in het begin van de 20^e eeuw bestaat er echter grote verwarring over de identiteit van de in ons land inheemse havikskruiden, zoals blijkt uit het citaat van Vuyck in de tweede editie van de Prodrumus onder *H. murorum* (= sect. *Hieracium*): “*Hieracium murorum* is mij een zeer vage soort gebleven; ik vermoed zelfs dat wij de echte *H. murorum* in ons gebied niet bezitten...” (Vuyck 1902). De lijst met vindplaatsen die in de lijst in de Prodrumus opgenomen wordt, weerspiegelt echter wel degelijk de verspreiding van *H. murorum* zoals wij die nu kennen: vrij algemeen in Zuid-Limburg en het subcentreurop district en zeer zeldzaam daarbuiten, toentertijd vooral op stadsmuren. De sleutel in De Flora van Nederland die acht jaar later verschijnt (Heukels 1910), dus twee jaar nadat Henrard zijn Havikskruid in de Achterhoek verzamelde, geeft wel al een accurate diagnose om *H. vulgatum* (= *H. sect. Vulgata* (Griseb.) Willk. & Lange) en *H. murorum* te scheiden.

In het kader van de revisie van het genus *Hieracium*, waar Vuyck in de Prodrumus al op aandrong – “Het zoude zeer gewenscht zijn dat ook het geslacht *Hieracium* in ons land eens een nauwgezet onderzoeker vond” – stuurde van Soest het materiaal van Henrard op naar Zahn in Karlsruhe. In de eerste aflevering van van Soests revisie beschreef Zahn aan de hand van Henrards materiaal een nieuwe ondersoort, *H. murorum* subsp. *henrardii*, als eerbetoon genoemd naar de vinder (van Soest 1926). Hierbij maakte hij de opmerking “*Descriptio formae autumnalis*” (beschrijving aan (van) herfstvormen, zie Fig. 1 en L.3450858). Toen wij de studie naar de inheemse havikskruiden oppakten (zie hiervoor onder andere Haveman & De Ronde 2014), bestond de verwachting dat de identiteit van de planten die Henrard verzamelde waarschijnlijk nooit zeker zou worden. Hoewel zijn collectie in het geheel niet lijkt op enige andere soort uit de sectie *Hieracium* in ons land, is bekend dat herfstvormen van de vroegbloeiende secties van *Hieracium* er vaak volslagen anders uitzien dan de planten tijdens de hoofdbloeitijd. De gekke planten van Henrard – met rozetbladeren die meer aan sect. *Vulgata* doen denken en zeer scherpe, soms zelfs iets naar voren gekromde tanden – zouden er in het voorjaar volslagen anders uit kunnen zien. Diverse zoektochten bij Ampsen in de jaren direct na de millenniumwisseling leverden echter niets op: er werden geen havikskruiden uit de sectie *Hieracium* gevonden en al helemaal niets wat leek op Henrards plant. De conclusie was dan ook dat het taxon verdwenen was.

DE ONTDEKKING VAN *HIERACIUM MONSTROSUM* IN NEDERLAND

In het voorjaar van 2007, bijna 100 jaar na Henrards vondst van de vreemde muurhavikskruiden bij Ampsen, verzamelde de eerste auteur een onbekende soort uit de sectie *Hieracium* onder de beuken bij het kruis van Hackfort. Niets aan de plant herinnerde aan iets dat we eerder gezien hadden, en het

materiaal verdween in het herbarium zonder determinatie. In 2012 verzamelden we een plant uit dezelfde sectie aan de rand van Landgoed de Kieftskamp, hemelsbreed ongeveer 10 km ten zuiden van Ampsen, de plaats waar Henrard zijn planten verzamelde. De plant had dezelfde lange bladstelen als de planten van Henrard en net zulke scherpe tanden. De bladeren zelf waren echter smaller, de tanden groter en een groter deel van de tanden was naar voren gebogen. In hetzelfde jaar werden in het herbarium van Naturalis Biodiversity Center in Leiden (L) planten ontdekt die in 1937 door van Soest waren verzameld (dus na van Soests revisie van 1926) en die deden denken aan onze planten van Linde. De ene plant was gedetermineerd als *H. murorum* subsp. *exoticum* (Jord.) Zahn en afkomstig van de Wildenborgh (in L gemonteerd op twee herbariumvellen: L.3441615, L.3441616), de andere als *H. murorum* subsp. *nemorense* (Jord.) Zahn, verzameld bij Ampsen (L.3441650, L.3441651). Nauwkeurig vergelijking maakte duidelijk dat de planten van Hackfort en de Kieftskamp hetzelfde taxon betroffen als de planten die van Soest bij Ampsen en de Wildenborgh verzamelde. Omdat het *nemorense*-materiaal bij Ampsen werd verzameld, werden de collecties nogmaals vergeleken met het materiaal van Henrard van deze plek. Met name de best ontwikkelde plant uit zijn collectie, de meest rechtse, heeft een enkel blad dat zo uit de andere collecties genomen zou kunnen zijn en we raakten ervan overtuigd dat al het materiaal behoorde tot *H. murorum* subsp. *henrardii*. Bovendien bleek bij controle van de overige collecties in L van sectie *Hieracium* uit de noordelijke Achterhoek dat D. Douwes in 1981 en 1982 dit taxon ook al verzameld had, namelijk in het bos bij Huize Zelle (L.3441787; door P. Heukels werd dit materiaal al in 1981 als *H. murorum* subsp. *henrardii* gedetermineerd!), respectievelijk bij Linde (L.3441775). De vondst van *H. murorum* subsp. *henrardii* bleek geen eenmalige treffer van een gekke, afwijkende plant, maar het taxon bleek een klein areaal te hebben in de noordelijke Achterhoek!

Ondertussen was een stapel onbekende *Hieracium*-planten uit het herbarium van de eerste auteur opgestuurd naar de Zweedse hieracioloog Torbjörn Tyler (Universiteit Lund; zie voor een lijst van het onderzochte materiaal de Appendix). In de stapel bevond zich ook materiaal van een *murorum*-vorm van Paleis Het Loo, en dit werd door Tyler gedetermineerd als *Hieracium monstrosum* Hyl. Verrassend genoeg, want deze soort was tot voor kort maar bekend van twee locaties, namelijk van landgoed Målsåker bij Ytterlö en Slot Tynnelsö bij Överslö, beide in Södermanland, Zweden (Tyler 2004; zie Tyler 2014 voor een kritische evaluatie van het Britse materiaal). Pas na terugzending van de planten viel de overeenkomst met de planten van Hackfort op en nadere vergelijking maakte duidelijk dat alle hier genoemde planten uit de Achterhoek tot hetzelfde taxon behoren als die van Het Loo. *Hieracium monstrosum* en *H. murorum* subsp. *henrardii* zijn dus twee namen voor hetzelfde taxon! Dit taxon wordt door ons, net als door Tyler, op soortniveau onderscheiden.

Bij het nalopen van het *Hieracium*-materiaal van het Paleis-park Het Loo in L bleek dat *Hieracium monstrosum* ook hier al eerder verzameld was, namelijk door Kok Ankersmit in 1872 (L.3433816). Het materiaal werd door van Soest (1926) gedetermineerd als *H. praecox* Sch.Bip. subsp. *fraternum* (Sudre) Zahn (= *H. adelpicum* P.D.Sell), maar dit betreft een andere soort (zie de beschrijving in Sell & Murrell 2006). Nieuwer en beter ontwikkeld materiaal van Linde en Hackfort werd in 2023 door Tyler opnieuw als *H. monstrosum* gedetermineerd.

In het voorjaar van 2019 kon *Hieracium monstrosum* teruggevonden worden bij Linde, Hackfort en in Het Loo en van al deze plekken werd representatief materiaal verzameld (zie Appendix). Bij Huis Zelle, de Wildenborgh en Ampsen bleef de speurtocht naar de soort zonder resultaat; hier lijkt *H. monstrosum* verdwenen. Op de drie nog bestaande vindplaatsen komt

Fig. 1. Holotype van *Hieracium murorum* L. subsp. *henrardii* Zahn, verzameld door J.T. Henrard in september 1908 onder Ampsen bij Lochem, in het herbarium van Naturalis Biodiversity Center in Leiden (L [L.3450858]). Foto: Naturalis Biodiversity Center, Leiden.

de soort slechts zeer lokaal voor, in populaties van hooguit enkele honderden planten. Naar schatting telt *H. monstrosum* in ons land momenteel minder dan 1000 planten. In Fig. 2 is de historische en recente verspreiding van de soort in Nederland weergegeven. Als Nederlandse naam stellen we 'Stagig muurhavigskruid' voor: het is een verwijzing naar de vindplaatsen op landgoederen en statig is een parafraze met een knipooog van het Latijnse monstrose, dat 'tentoonspreiden' of 'tonen' betekent.

HERKENNING

Om de herkenning van *Hieracium monstrosum* mogelijk te maken volgt hier een uitgebreide beschrijving gebaseerd op goed ontwikkelde exemplaren van het Nederlandse materiaal in het herbarium van de eerste auteur.

Hieracium monstrosum Hyl., Symb. Bot. Upsal.: 163. 1943.

= *Hieracium densiglandulum* Hyl., Symb. Bot. Upsal.: 238. 1943; zie Tyler (2004).

= *Hieracium murorum* L. subsp. *henrardii* Zahn in Soest, *Ned. Kruidk. Arch., Ser. 3, 35: 164. 1926*; syn. nov. — Holotype: *J. Th. Henrard s.n.*, Sept. 1908, "op drogen grasgrond onder Ampsen bij Lochem", "*H. vulgatum* Fr.", ex herb. J.Th. Henrard, Herb. Lugd. Bat. No. 921.262 152, L [L.3450858]. — Het holotype bestaat uit drie exemplaren die op het zelfde herbariumvel zijn gemonteerd, duidelijk tot dezelfde soort behoren en 1 collectie vormen in de zin van art. 9.1 van de International Code of Nomenclature (Turland et al.

2018). Naast de drie exemplaren draagt het vel een Latijnse beschrijving van het taxon in het handschrift van Zahn en een determinatie-etiket (1925) van J.L. van Soest, dat in hetzelfde jaar nog gecorrigeerd werd door Zahn (Fig. 1; L.3450858).

Rozetvormende hemicryptofyt (Fig. 3). Rechtopstaand, (29–) 35–50 cm. Stengel groen, in het onderste kwart soms donkerder groen tot bruinig, zelden rood aangelopen, in het onderste deel met verspreide, lange, bleke, naar boven in aantal afnemende haren met een korte donkere voet, in de bovenste helft met naar boven in aantal toenemende sterharen (zelden ook enkele sterharen onderaan) en toenemende, korte (tot maximaal 0,5 mm) donkere, vaak iets ongelijk lange klieren. Rozetbladeren 3–6, groen, onderzijde meestal grotendeels rood–paars aangelopen, de buitenste eivormig-omgekeerd eivormig (2,5:1–3:1), de binnenste lancetvormig-langwerpig eivormig, (5,7–)6,8–9,2(–10,5) × (2,4–)2,8–3,6 cm, aflopend in de (4–)5–7,5(–10,5) cm lange bladsteel, soms met afgeknotte of zelden pijlvormige voet; boven- en onderzijde met verspreide, ca. 1–1,5 mm lange haren, middennerf dichter behaard, bladsteel dicht, enigszins wollig behaard met lange (ca. 2,5 mm) haren; tanding zeer ongelijk, langs vrijwel de gehele rand, de buitenste en slecht ontwikkelde met kleine tandjes, bij goed uitgegroeide exemplaren in de onderste helft met forse, 0,5–1(–1,5) cm lange, enigszins ongelijk gerichte tanden, naar boven kleiner wordend, soms grote en kleine tanden afwisselend (pinnatifide tanding), vaak met enkele (vrijwel) losse tanden in de steel, bladtop spits of iets mucronaat. Stengelbladeren 0–2, de bovenste vaak sterk gereduceerd en dan als schutblad van de onderste bloeitak, de goed ontwikkelde ei-lancetvormig, in de onderste helft scherp getand met aflopende of afgeknotte voet, zelden met vrijstaande

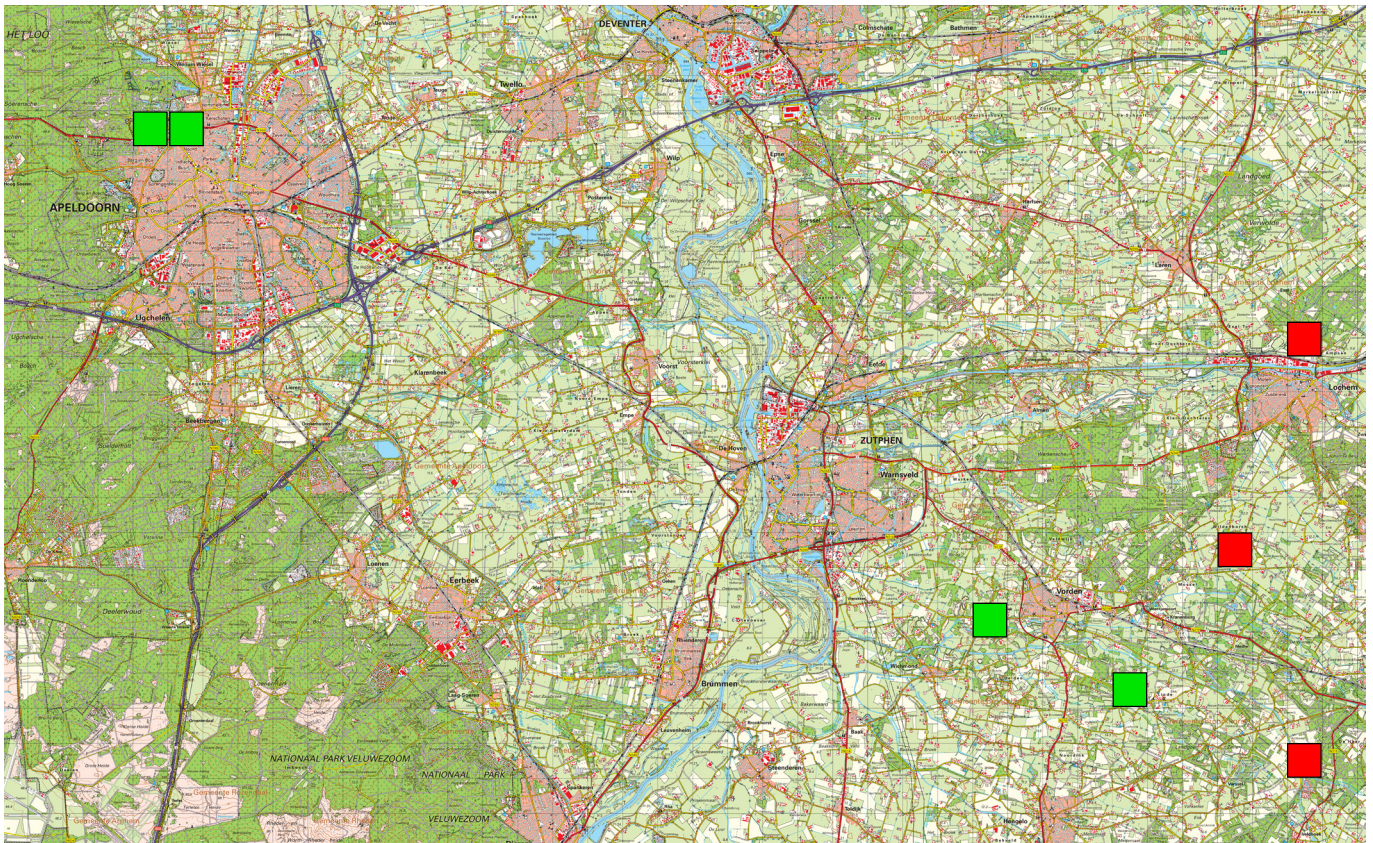

Fig. 2. Bekende vindplaatsen van *Hieracium monstrosum* Hyl. in Nederland. Met rood aangegeven zijn de hokken waar de soort niet teruggevonden kon worden, met groen de hokken waar de soort tot 2019 aanwezig was. De verspreidingskaart is aangemaakt met Stipt (Frigge 2014); ondergrond: TOPraster, Topografische Kaart, schaal 1 : 50.000, kaartbladen 33 en 34W (kadaster.nl).

Fig. 3. Herbariummateriaal van *Hieracium monstrosum* Hyl. Links: materiaal van Paleispark Het Loo bij Apeldoorn, 29 mei 2019 (R. Haveman, I. de Ronde & J. Bouwman NS175/1, herb. R. Haveman); rechts: materiaal van Linde, 23 mei 2019 (R. Haveman & I. de Ronde NS163/1, herb. R. Haveman). Foto's: Rense Haveman.

tanden in de bladsteel, zowel boven- als onderzijde verspreid behaard, met enkele sterharen aan de onderzijde.

Bloeiwijze los tuilvormig, met 3–5 opstijgende tot soms vrijwel recht afstaande (sparrige) bloeitakken, de onderste vaak afge-zakt, hoofdjes (4–)6–13(–17), accladium (steeltje van eidelingse hoofdje) kort, 7–14(–18) mm. Hoofdesstelen (Fig. 4) dicht bezet met sterharen en talrijke donkere klierharen met bruinige kop; enkelvoudige haren ontbrekend. Omwindselblaadjes 8–9,5(–10) mm, spits tot iets stomp, buitenste met talrijke, vrij korte (0,5–0,8 mm), donkere klierharen met gelige kop, langs de rand duidelijk bezet met sterharen die een vaak enigszins onderbroken rand vormen, de binnenste groen met een lichte rand van sterharen, de bovenste helft met enkele klierharen (Fig. 4). Lintbloemen met spaarzame ciliën (het beste nog te vinden aan zich net openende hoofdjes, binoculair!) Stijl dicht bezet met donkere papillen. Bloemhoofdjesbodemp kort getand. Nootjes donkerbruin tot zwart. Bloeitijd: (april–)mei–juni.

Waarschijnlijk obligaat apomictisch.

VEGETATIE EN ECOLOGIE

Op de bekende groeiplaatsen van *Hieracium monstrosum* zijn vegetatieopnamen gemaakt (Tabel 1). De soort blijkt, zoals veel soorten van *Hieracium* sect. *Hieracium*, voor te komen in begroeiingen die tot het *Veronica chamaedryos*-*Poetum nemoralis*

(verbond *Poion nemoralis*, klasse *Melampyro-Holcetea*) behoren. Deze associatie omvat (half-)beschaduwde zomen op zwak zure, meestal kalkarme, matig voedselrijke maar oppervlakkig door uitspoeling verarmde zand-, löss- en leemgrond (Weeda & Haveman 2017). Kenmerkend voor de associatie en het verbond is de combinatie van concurrentiezwakke bos- en bosrandplanten, zoals *Poa nemoralis* L. (Schaduwgras), *Stellaria holostea* L. (Grote muur), *Viola riviniana* Rchb. (Bleeksporig bosviooltje) en vertegenwoordigers van *Hieracium* sect. *Hieracium*, en doordouwers uit voedselrijke milieus, zoals *Dactylis glomerata* L. subsp. *glomerata* (Gewone kropjaar), *Urtica dioica* L. (Grote brandnetel) en *Glechoma hederaceae* L. (Hondsdraf). Deze laatste soorten weten zich op deze standplaatsen te handhaven, maar ze kunnen zich, letterlijk en figuurlijk, niet breed maken door de combinatie van lichtgebrek en de relatieve voedselarmoede. Dit tekent ook meteen de kwetsbaarheid van het systeem: waar een van beide factoren 'verbetert' – ofwel de lichtbeschikbaarheid door bijvoorbeeld de kap van een of meer bomen, ofwel de toevoer van nutriënten – schiet het systeem gemakkelijk door naar de voedselrijke kant en worden de minder concurrentiekrachtige soorten verdrongen door de doordouwers. De standplaatsen van *H. monstrosum* vormen binnen de associatie de schrale vleugel, waarin relatief veel differentiërende soorten van het *Melampyrium pratense* voorkomen, zoals *Avenella flexuosa* (L.) Trin. (Bochtige smele), *Melampyrum pratense* L. (Hengel) en het slaapmos *Pseudoscleropodium purum* (Hedw.) M.Fleisch. ex Broth. (Groot laddermos). Soorten

Fig. 4. Hoofdje en hoofdessteel van *Hieracium monstrosum* Hyl. van materiaal van Linde, 23 mei 2019 (R. Haveman & I. de Ronde NS163/3, herb. R. Haveman). Boven: overzicht van een hoofdje. Onder, links: detail omwindsel met klieren en sterharen langs de randen van de omwindselblaadjes; onder rechts: hoofdessteel met dichte bezetting van klieren en sterharen. Foto's: Rense Haveman.

Tabel 1. Verkorte tabel met vegetatieopnamen met *Hieracium monstrosum* Hyl. van de Nederlandse groeiplaatsen. Getoond zijn alleen de soorten die in minimaal drie opnamen voorkomen of die in een of twee opnamen met minimaal een bedekking van 1 genoteerd zijn. Extra informatie bij de klimmers / kruiers en bomen bij de begeleidende soorten: s = struiklaag, k = kruidlaag. Vindplaats L = Paleispark Het Loo (lichtgrijs gemarkeerd), H = Hackfort, L = Linde. Overhangende boom-/struiklaag: C = *Corylus spec.* (Hazelaar-soorten), F = *Fagus sylvatica* L. (Beuk), Q = *Quercus robur* L. (Zomereik), T = *Tilia spec.* (Linde-soorten); () geeft aan: gekapt.

Volgnummer	1	2	3	4	5	6	7	8
Vindplaats	L	L	L	H	H	V	H	H
Overhangende boom-/struiklaag	Q	Q	TF	F	(F)	C	FQ	F
<i>Hieracium monstrosum</i>	2a	2b	1	+	2b	2b	2a	3
<i>Avenella flexuosa</i>	2b	+	+	2a	2b	.	2b	2a
<i>Dactylis glomerata</i>	1	2a	+	+	.	+	1	+
<i>Poa nemoralis</i>	.	2a	+	2a	+	2b	1	2m
<i>Taraxacum sect. Hamata</i>	+	2b	.	+	.	r	+	.
<i>Hypnum cupressiforme</i>	2m	.	3	+	2a	.	.	2b
<i>Agrostis capillaris</i>	.	1	2m	+	1	.	.	1
<i>Poa pratensis</i>	.	1	+	1	.	+	.	.
Differentiërende soorten								
<i>Anthoxanthum odoratum</i>	+	+	3	.	.	.	.	.
<i>Pseudoscleropodium purum</i>	2m	2m	1	.	.	.	.	.
<i>Veronica chamaedrys</i>	2m	+	.	.	.	.	.	.
<i>Viola riviniana</i>	2a	3	.	.	.	.	+	.
<i>Ranunculus acris</i>	+	r	.	.	.	.	.	.
<i>Oxalis acetosella</i>	+	2b	.	.	.	.	.	.
<i>Cerastium fontanum</i> subsp. <i>vulgare</i>	+	+	.	.	.	.	.	.
<i>Rhytiadelphus squarrosus</i>	2m	.	2b	.	.	.	.	.
<i>Luzula campestris</i>	+	.	2a	.	.	.	.	.
<i>Kindbergia praelonga</i>	.	3	3	.	.	.	.	.
<i>Poa annua</i>	.	2m	+	.	.	.	.	.
<i>Lonicera periclymenum</i>	k	.	.	1	2a	2a	+	2b
<i>Rubus spec.</i>	.	.	.	+	+	.	+	+
<i>Hedera helix</i>	k	.	.	2a	+	.	+	2a
<i>Brachythecium rutabulum</i>	.	.	.	.	2a	+	.	+
<i>Festuca rubra</i>	.	.	.	.	.	+	+	1
<i>Maianthemum bifolium</i>	.	.	.	+	.	.	.	1
<i>Equisetum arvense</i>	.	.	.	.	+	.	.	2a
<i>Solidago virgaurea</i>	.	.	.	.	+	.	.	+
<i>Sorbus aucuparia</i>	k	.	.	.	.	+	+	.
<i>Prunus serotina</i>	k	.	.	.	.	.	+	+

uit de Galio-Urticetea (Klasse van de nitrofile zomen) komen slechts sporadisch voor. De twee subtypen in Tabel 1 hebben vooral een geografische achtergrond: de opnamen uit de eerste groep zijn allemaal gemaakt op Het Loo, die van de tweede in de Achterhoek.

GRASZAADNEOFYTEN EN BEHEER

De Zweedse mycoloog en botanicus Nils Hylander (1943), die *Hieracium monstrosum* als soort beschreef, bestudeerde *Hieracium* vooral vanuit plantengeografische interesse. Door de kleine arealen die veel *Hieracium*-soorten hebben, een eigenschap die ze als apomictische soorten delen met bijvoorbeeld veel apomictische *Rubus*-soorten (Haveman 2017; van de Beek et al. 2014), zijn ze bijzonder geschikt voor plantengeografisch onderzoek, onder meer voor het op het spoor komen van onopzettelijke

verspreiding van planten door de mens. Hylander beseftte dat je aan de hand van soorten met een klein areaal de herkomst van verslept plantemateriaal gemakkelijk kunt nagaan (vergelijk Bijlsma & Haveman 2007) en hij poogde aan de hand van de aangetroffen *Hieracium*-soorten uit de sectie *Hieracium* de herkomst van graszaad te weten te komen dat gebruikt was bij de aanleg van Zweedse parken en landgoederen. In zijn proefschrift over dit onderzoek komt hij echter niet veel verder dan het beschrijven van talloze nieuwe park-soorten, waarvan veel soorten slechts van één of twee plekken bekend zijn. Zijn oorspronkelijke plantengeografische doel leed schipbreuk, niet eens zozeer door de spraakverwarring tussen de twee scholen in de hieraciologie (Haveman 2012, 2013), hoewel dat ongetwijfeld ook een rol heeft gespeeld, maar vooral door de onmogelijkheid tot communicatie met vakgenoten door de oorlog die Europa toen teisterde. Hoewel Hylander vermoedde dat veel van zijn nieuw beschreven soorten uit Duitsland kwamen,

Tabel 1 (vervolg).

Volgnummer	1	2	3	4	5	6	7	8
Vindplaats	L	L	L	H	H	V	H	H
Overhangende boom-/struiklaag	Q	Q	TF	F	(F)	C	FQ	F
Begeleiders								
<i>Rumex acetosa</i>	.	+	.	.	+	.	+	.
<i>Mnium hornum</i>	.	.	2a	2a	.	.	2a	.
<i>Hieracium sylvularum</i>	.	.	+	.	2a	.	+	.
<i>Fagus sylvatica</i>	k	+	+	.	+	.	2a	+
<i>Dicranum scoparium</i>	.	.	.	+	+	.	.	+
<i>Melampyrum pratense</i>	.	2b	.	.	.	2b	.	.
<i>Atrichum undulatum</i>	.	.	2b	.	.	2a	.	.
<i>Quercus robur</i>	k	.	r	.	.	+	.	.
<i>Hieracium</i> sect. <i>Hieracium</i>	.	2a	.	.	.	.	.	.
<i>Acer pseudoplatanus</i>	k	.	1	.	.	.	.	.
<i>Luzula multiflora</i>	.	.	1	.	.	.	.	.
<i>Cardamine hirsuta</i>	.	.	1	.	.	.	.	.
<i>Polytrichum juniperinum</i>	.	.	.	2a	.	.	.	.
<i>Carex pilulifera</i>	.	.	.	1	.	.	.	.
<i>Populus tremula</i>	s	.	.	.	.	2b	.	.
<i>Sorbus aucuparia</i>	s	.	.	.	.	2b	.	.
<i>Fraxinus excelsior</i>	s	.	.	.	.	2a	.	.
<i>Fagus sylvatica</i>	s	.	.	.	.	2a	.	.
<i>Polytrichum formosum</i>	.	.	.	.	.	2a	.	.
<i>Rubus griesiae</i>	.	.	.	.	.	.	2a	.
<i>Holcus mollis</i>	.	.	.	.	.	.	1	.
<i>Festuca lemanii</i>	.	.	.	.	.	.	.	2a

zijn de meeste ook na de oorlog nooit van buiten de Zweedse parken bekend geworden (Tyler 2004). Met de recente vondsten in Nederland is *H. monstrosum* dus een belangrijke uitzondering op deze regel. Het is opvallend dat het Nederlandse materiaal ook allemaal van landgoederen of kasteeltuinen afkomstig is, en het lijkt niet vergezocht om aan te nemen dat de soort ook in ons land, evenals in Zweden, is ingevoerd met graszaad bij de aanleg van tuinen en parken rond landhuizen en kastelen (Fig. 5). Londo (1959) vermoedde reeds een dergelijke achtergrond van de havikskruiden bij Bloemendaal en op landgoed Elswout bij Haarlem. Uit recent onderzoek in Zweden blijkt dat de periode waarin de soorten werden ingevoerd ongeveer geduurd heeft van 1750 tot 1935 (Tyler 2019).

Opvallend is het voorkomen van *Luzula luzuloides* (Lam.) Dandy & Wilmott (Witte veldbies) op Het Loo in de nabijheid van de groeiplaats van *H. monstrosum*. Deze soort is – naast de 'park-*Hieracia*' – kenmerkend voor Hylanders 'Poa chaixii-groep',

plantensoorten die als verontreiniging mee kwamen in zaaizaad van *Poa nemoralis*, verondersteld uit Midden- en Zuid-Duitsland (Hylander 1943). Ronse & Leten (2011) en Ronse & Braithwaite (2012) noemen onder meer deze soort ook voor kasteelparken in Vlaanderen, respectievelijk Schotland. Een tweede taxon dat wellicht ongewild met *P. nemoralis* werd uitgezaaid is *Festuca nigrescens* Lam. (= *F. rubra* L. subsp. *commutata* Gaud.). In Zweden is deze soort zeer zeldzaam, maar in parken komt hij veelal voor in gezelschap van soorten uit de *Poa chaixii*-groep. In Nederland lijkt *F. nigrescens* een veel bredere verspreiding te hebben en is hij wellicht inheems, hoewel hij op diverse plaatsen uitgezaaid zal zijn: in het verleden bij de aanleg van parken en in de moderne tijd bijvoorbeeld voor de stabilisatie van nieuwe wegbermen. Het is niet gemakkelijk uit te maken of deze soort op de groeiplaatsen van *H. monstrosum* inheems is, dan wel nakomelingen van eertijds ingezaaid graszaad betreft.

Fig. 5. Groeiplaats van *Hieracium monstrosum* Hyl. bij Kasteel Hackfort. De soort is hier hoogstwaarschijnlijk ingevoerd met graszaad dat gebruikt werd ter 'vergroening' van lanen, met name onder beuk. De belangrijkste soort die hiervoor werd gebruikt is *Poa nemoralis* L. (Schaduwgras), dat in het wild verzameld werd in Frankrijk en Zuid-Duitsland. Met dit zaai zaad zijn onopzettelijk tal van andere soorten ingevoerd, waaronder dus *H. monstrosum*. Foto: Rense Haveman.

Op basis bovenstaande beschouwen wij *Hieracium monstrosum* ook in Nederland als graszaadneofyt die volledig is ingeburgerd op zijn huidige vindplaatsen. Wellicht geldt dit eveneens voor de overige soorten van sectie *Hieracium* die in Gelderse landgoed- en kasteeltuinen groeien. Op Het Loo en Hackfort groeit *H. monstrosum* bijvoorbeeld samen met *H. sylvularum* Jord. ex Boreau. Deze soort heeft buiten Zuid-Limburg een aaneengesloten areaal in het Rijk van Nijmegen, de oostelijke Achterhoek en Noordoost-Twente, waar hij voorkomt in (en om) bosrelicten. Daarbuiten wordt *H. sylvularum* vrijwel uitsluitend aangetroffen op landgoederen en bij kastelen. De soort lijkt zeer sterk op *H. grandidens* Wiinst., in Zweden de belangrijkste en wijdst verspreide park-*Hieracium* (Hylander 1943; Tyler 2004). Waarschijnlijk gaat het hier om dezelfde soort (Tyler 2014): het enige verschil dat beide taxa scheidt is de lengte/breedteverhouding van de rozetbladen (G. Gottschlich pers. med.). In ieder geval op de Veluwe zullen de voorkomens van *Hieracium* sect. *Hieracium* terug te voeren zijn op onbedoelde introducties, gezien de geïsoleerde ligging. Voorbeelden zijn Paleispark Het Loo bij Apeldoorn, de oude begraafplaats in Apeldoorn aan de Soerenseweg die rond 1900 is aangelegd (één voorsnog ongeïdentificeerde soort) en het park van Kasteel Staverden (*H. sylvularum* en twee nog onbekende taxa). Van Het Loo zijn diverse andere soorten bekend die ongetwijfeld terug te voeren zijn op ongewilde introductie met graszaad: van Soest (1926) noemt een gevlekte vorm van *Hieracium praecox* subsp. *basalticum* (Sch.Bip.) Zahn (die overigens niet tot dit taxon behoort) die verzameld werd in 1872 door Kok Ankersmit.

Voor zover wij weten is de totale verspreiding van graszaadneofyten in Nederland nooit in kaart gebracht. Volgens recent onderzoek blijkt het verschijnsel in Zweden een veel wijdere verspreiding te hebben dan voorheen gedacht (Tyler 2019) en in Nederland is dit vermoedelijk niet anders, gezien het hierboven geschetste. In Zweden blijkt de oorspronkelijke neofytenflora van de parken inmiddels echter op zijn retour: in 20% van de parken waar ooit graszaadneofyten zijn aangetroffen zijn ze recent niet teruggevonden en in 60% blijkt de neofytenflora sterk verarmd (Tyler 2019). Het verlies van *Hieracium monstrosum* op drie van de zes bekende vindplaatsen geeft een vergelijkbare tendens weer voor de Nederlandse situatie: in meerdere parken weten de graszaadneofyten op langere termijn geen stand te houden in de omgeving waar ze ooit werden ingezaaid. Evenals in Zweden zijn er echter ook diverse plaatsen waar de soorten goed lijken te gedijen, blijkbaar als gevolg van een beheer dat aansluit bij de ecologie van de soorten. Aangezien veel graszaadneofyten bij ons afhankelijk zijn van open bos of half beschaduwde zomen zou het beheer van de nog bestaande groeiplaatsen op het behoud hiervan gericht dienen te zijn, indien behoud van de soorten een doel is. In veel gevallen betekent dit een actief, en vaak ook tamelijk intensief beheer. Een voorbeeld is de groeiplaats van *H. monstrosum* bij Paleis Het Loo, waar elk jaar het afgevalen blad van de eiken wordt verwijderd. Op plaatsen in dezelfde laan waar dit niet gebeurt is de vegetatie veel ruiger en komen geen soorten uit sectie *Hieracium* voor. Grasruigtes en ruige zomen uit de Galio-Urticetea, een bekend beeld in veel halfbeschaduwde

bermen in het buitengebied, maken de groei van de delicate soorten uit het Poion nemoralis onmogelijk. Blijkbaar is op dit scharnierpunt van voedselarm en voedselrijk – in elk geval met de huidige achtergronddepositie van stikstof – ophoping van strooisel genoeg om het systeem om te doen slaan, zelfs op de relatief schrale groeiplaatsen van *H. monstrosum*. Overigens veroorzaakt strooisel voor *H. monstrosum* en de andere soorten van *Hieracium* sect. *Hieracium* ook een ander onoverkomelijk probleem: doordat het fotosyntheseapparaat van deze soorten tegen de grond gedrukt zit (de planten hebben veel rozet- en weinig stengelbladen) zal ophoping van strooisel verstikking en onvermijdelijk het einde van de planten betekenen.

Behoud van de resterende populaties historische graszaad-neofyten, waaronder *Hieracium monstrosum*, is niet alleen en zeker niet primair van belang vanuit het oogpunt van biodiversiteit. Belangrijker wellicht is de cultuurhistorische waarde die deze soorten vertegenwoordigen, als 'natuurlijke component' van de parken uit de periode waarin de Engelse landschapsstijl in zwang was. Wellicht dat deze cultuurhistorische waarde een extra stimulans kan zijn om het beheer van de betreffende groeiplaatsen adequaat uit te voeren. Dit vraagt natuurlijk wel kennis over het voorkomen van bijzondere graszaadneofyten, en voor wat betreft de havikskruiden in het algemeen en *Hieracium* sect. *Hieracium* in het bijzonder is deze kennis momenteel helaas niet volledig.

Dankwoord – We want to thank Torbjörn Tyler (Lunds Universitet, Sweden) for the identification of the plants of *Hieracium monstrosum* from the park of Palace Het Loo, Linde, and Hackfort/Vorden. Without this help, we probably would never have retrieved the true identity of Zahn's *H. murorum* subsp. *hennardii*. Günter Gottschlich (Tübingen) helped us with the difference between *H. sylvularum* and *H. grandidentatum*. Jaap Bouwman (Kroondomein Het Loo, Apeldoorn) danken we voor de begeleiding in het veld, de toestemming om materiaal te verzamelen en de informatie omtrent het beheer van de groeiplaats van *H. monstrosum*. Hans Kruijer redigeerde het manuscript en stelde tal van verbeteringen voor. We sincerely thank them all for their kind help!

LITERATUUR

- Bijlsma RJ, Haveman R. 2007. *Rubus canduliger* sp. nov., a new regional species from the Netherlands, with notes on the range structure and dynamics of brambles (*Rubus* L., Rosaceae). *Folia Geobot.* 42: 315–329. (<https://doi.org/10.1007/BF02806469>).
- Frigge P. 2014. STIPT. Versie 2014. Ravon, Nijmegen.
- Haveman R. 2012. Een nieuwe sleutel tot de secties van *Hieracium* L. subgenus *Hieracium*. *Gorteria* 35: 206–213.
- Haveman R. 2013. Freakish patterns – species and species concepts in apomicts. *Nordic J. Bot.* 31: 257–269. (<https://doi.org/10.1111/j.1756-1051.2013.00158.x>).
- Haveman R. 2017. Concealed diversity. Taxonomical, phytogeographical and phytosociological notes on brambles (*Rubus* L. subgen. *Rubus*) in north-west Europe. Wageningen University, Wageningen. (<https://doi.org/10.18174/406096>).
- Haveman R, de Ronde I. 2014. Vroegbloeiende havikskruiden in het Beneden-Geuldal: diversiteit, achteruitgang en beheer. *Nat. Hist. Maandblad* 103: 183–189.
- Heukels H. 1910. De Flora van Nederland. Deel III. Boekhandel en Drukkerij voorheen E. J. Brill & Erven P. Noordhoff's Boekhandel en Uitgeverszaak, Groningen.
- Hylander N. 1943. Die Grassameneinkömmlinge Schwedischer Parke. Mit besonderer Berücksichtigung der *Hieracia silvaticiformia*. Almqvist & Wiksells, Uppsala.
- Londo G. 1959. *Festuca heterophylla* Lamk. en andere zeldzame planten bij Haarlem. *Correspondentiebl. Dienste Florist. Veg.-Onderz. Ned.* 14: 151–153.
- Ronse A, Braithwaite M. 2012. Seed 'for growing under trees': the source of wood lawn neophytes in the parkland of Scottish mansion houses. *New J. Bot.* 2: 149–154. (<https://doi.org/10.1179/2042349712Y.0000000009>).
- Ronse A, Leten M. 2011. Wood lawn neophytes: historical park relics. *Scripta Bot. Belg.* 47: 113–121.
- Sell P, Murrell G. 2006. Flora of Great Britain and Ireland. Vol. 4. Campanulaceae – Asteraceae. Cambridge University Press, Cambridge.
- Thiers B. 2019+ (continuously updated). *Index Herbariorum: A global directory of public herbaria and associated staff*. New York Botanical Garden's Virtual Herbarium, New York. (Geraadpleegd op 22 september 2023).
- Turland NJ, Wiersema JH, Barrie FR, Greuter W, Hawksworth DL, Herendeen PS, Knapp S, Kusber W-H, Li D-Z, Marhold K, May TW, McNeill J, Monro AM, Prado J, Price MJ, Smith GF (eds.). 2018. International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Shenzhen Code) adopted by the Nineteenth International Botanical Congress Shenzhen, China, July 2017. *Regnum Veg.* 159. Koeltz Botanical Books, Glashütten. (<https://doi.org/10.12705/Code.2018>).
- Tyler T. 2004. Reevaluation of the species of *Hieracium* sect. *Hieracium* that were described by Hylander from introduced populations in Scandinavian parks. *Ann. Bot. Fenn.* 41: 103–131.
- Tyler T. 2014. Critical notes on species of *Hieracium* (Asteraceae) reported as common to Sweden and Britain. *New J. Bot.* 4: 25–32. (<https://doi.org/10.1179/2042349713Y.00000000034>).
- Tyler T. 2019. Sjuttiofem år efter Nils Hylander: nytt ljus över engelska landskapsparker och deras flora i Sverige. *Svensk Bot. Tidskr.* 113: 194–218.
- van de Beek A, Bijlsma RJ, Haveman R, Meijer K, de Ronde I, Troelstra A, Weeda EJ. 2014. Naamlijst en verspreidingsgegevens van de Nederlandse bramen (*Rubus* L.). *Gorteria* 36: 108–171.
- van der Meijden R. 2005. Heukels' Flora van Nederland, ed. 23. Wolters-Noordhoff, Groningen / Houten.
- van Soest JL. 1926. Het geslacht *Hieracium* in Nederland I. *Ned. Kruidk. Arch., Ser. 3*, 35 [1925]: 138–210.
- Vervoort W. 2009. Jeugdzone. In: Cadée GC, van Leeuwen S, ter Poorten JJ (eds), Schitterende schelpen en slijmerige slakken. 75 jaar NMV: malacologie als hobby en professie: 84–85. Nederlandse Malacologische Vereniging, Leiden.
- Vuyck L. 1902. *Prodromus Florae Batavae*. Editio Altera. Nieuwe lijst der Nederlandse phanerogamen en vaatkryptogamen. Eerste stuk. Dicotyledonen – Thalamifloren. Nederlandsche Botanische Vereniging, Nijmegen.
- Weeda EJ, Haveman R. 2017. *Melampyro pratensis*–*Holcetea mollis*. *Stratiotes* 50/51: 46–71.

APPENDIX

Onderzocht herbariummateriaal

De coördinaten zijn kilometerhokken (1 × 1 km²) volgens de 'atlas code' notatie (bijvoorbeeld 34.51.11) of de Rijksdriehoekskoördinaten (Amersfoortcoördinaten, bijvoorbeeld 220.202-455.055). De herbariumafkorting L staat voor het herbarium van Naturalis Biodiversity Center te Leiden, zie Thiers (2019+); de afkorting 'Herb. R. Haveman' verwijst naar het privéherbarium van de eerste auteur, Rense Haveman.

Nederland

Provincie Gelderland

L — *J.Th. Henrard s.n.*, september 1908, onder Ampsen bij Lochem (als *Hieracium* Fr.) – met label met origineel handgeschreven diagnose van Zahn, en een determinatie-etiket van van Soest, gecorrigeerd door Zahn in 1925, herb. J.Th. Henrard [L.3450858]; *H.J. Kok Ankersmit s.n.*, mei 1872, op grasland bij de groote vijver in park te Loo (als *Hieracium vulgatum* Fr.) – met determinatie-etiket van J.L.van Soest (als *H. praecox* Sch. Bip. ssp. *fraternum* Jord.) [L.3433816]; *D. Douwes s.n.*, mei 1982, Buurtschap Linde, 34.51.11 (als *Hieracium fuscocinereum* Norrl.) – met handgeschreven etiket

van D. Douwes, een getypt herbariumetiket en een determinatie-etiket van W.J. Holverda d.d. april 1983, [L.3441775]; *D. Douwes s.n.*, 5 juli 1981, nabij Huize Zelle, 34.51.14 – met determinatie-etiket van P. Heukels d.d. 13 nov. 1981 [L.3441787]; *R. Haveman s.n.*, 11 juni 2013, Vorden, Linde, Zomervreugdweg, 220.202-455.055 (als *H. murorum* C.B. Clarke subsp. *henrardii* Zahn – met getypt etiket, verzameld in het kader van het DNA-barcodeproject van Naturalis. [L.0895742]; *J.L. van Soest L52*, 13 VI 37, Wildenborgh, N7.41.41 (als *H. murorum* L. ssp. *exotericum* (J.) Z.) [L.3441615, L.3441616]; *J.L. van Soest L155*, 13 VI 37, Wildenborgh, N7.41.41 (als *H. murorum* L. ssp. *exotericum* (J.) Z.), [L.3441623]; *J.L. van Soest L181*, 22 VI 37, Ampsen, N7.32.12 (als *H. murorum* L. ssp. *nemorense* (Jord.) Z.), [L.3441650, L.3441651].
Herb. R. Haveman — *R. Haveman 070518-002*, 18 mei 2007, Achterhoek, Kasteel Hackfort, Vorden, 216.328-457.730 (als *Hieracium*); *R. Haveman & I. de Ronde 121205.005*, 12 juni 2006, Linde, hoek Zomervreugdweg-Lieferinkweg, 220.199-455.035 (als *Hieracium henrardii*); *R. Haveman & I. de Ronde 130606.002*, 6 juni 2013, Apeldoorn, Paleis het Loo, 192.996-471.821 (als *H. monstrosum*); *R. Haveman & I. de Ronde NS155*, 23 mei 2019, Kasteel Hackfort, Vorden, 216.375-457.715; *R. Haveman & I. de Ronde NS162*, 23 mei 2019, Kasteel Hackfort, Vorden, 216.385-457.729; *R. Haveman & I. de Ronde NS163*, 23 mei 2019, Linde, hoek Lieferinkweg-Zomervreugdweg, 220.201-455.038; *R. Haveman, I. de Ronde & J. Bouman NS175*, 29 mei 2019, Paleispark Het Loo, Apeldoorn, 193.024-471.806.